

Реконструкция на архаичната номинация при индоевропейските названия за диви животни и ролята на ономапоеята

Борислав Попов

В статията разграничават се четири етапа на архаичната номинация по типове на наименованията: изходни (первоначални) форми; табуистически названия на първо ниво в индоевропейския език; табуистически названия на първо ниво в ранните индоевропейски диалекти; стари табуистически названия. Оказва се, че е напълно възможно, че някои древни обозначения на диви животни – резултат на първична номинация – възникнали са като табуистически, заместили други, още по-архаични, не дошли до нас обозначения. Това се доказва от описателната вътрешна форма, отразяваща представянето на древния индоевропейец, което се отнася до конкретен животински вид. Като изходни (первоначални) тук се определят тези древни названия на фауната, които са останали семантично немотивирани за съвременна етимология (их вътрешна форма е неизвестна) или са стари ономапоеични наименования. Вероятно, тяхната вътрешна форма е относително единствено свързана с означаваното конкретно денотативно (т. е. единство на смисъл и значение) и те не произлизали от други концепции.

The article distinguishes between four stages of archaic designation according to the type of names: primordial (primary) forms; first level taboo names in the Proto-Indo-European language; first level taboo names in the early Indo-European dialects; old taboo names. It is quite possible for some of the ancient terms for wild animals, the result of primary designation, to have first appeared as substitutes for tabooed words which have not been preserved. This is proved by their descriptive inner form, reflecting the ancient Indo-European understanding of the specific kind of animal. As primordial (primary) forms here are considered those ancient names of wild animals which have remained semantically unmotivated for contemporary etymology (their inner form is not known) or they are old onomatopoeic names. Their inner form is probably related only to their specific denotatum (identity of sense and meaning) and they are not descended from other concepts.

Въпреки множеството изследвания по темата, все още липсва задоволително решение на сложните проблеми, засягащи архаичната номинация и езиковото табу при индоевропейските названия на диви животни. С цел да се потърси още една възможност за отговор на въпроса, тук ще бъде обоснован диахронен типологичен модел, който, без да изключва известна вариативност в структурата си, ще предложи и обща реконструкция на назоваването с най-древните значения за диви животни. Първата стъпка в тази насока ще бъде изясняването на причините за езиковата забрана върху имената на животните, т. е. значението им за различните общества и култури, отношението *човек* ~ *животно* и пр.

Етнокултурни свидетелства.

Животните са играли съществена роля в митологичните системи на всички индоевропейски народи, а тя се е определяла от значението им в ранния етап от човешкото развитие, когато те все още не са ясно отделени от човешкия колектив. В. Н. Топоров установява, че нито в синхронен (поставянето на свещените животни по върховете на социалната йерархична стълбица), нито в диахронен аспект (тотемизмът със схващането за произхода на даден колектив от определено животно или от животно прародител), нито дори на онтологично равнище (представата за животното като своеобразна хипостаза на човека) може да се прокара някаква рязка граница между човек и животно (Топоров 1987: 440). В митопоетичното съзнание животните представят два от основните варианти на митологичния код – зооморфния и териоморфния, като конкретните елементи на изразения чрез тях зооморфен код получават възможността да се обединят в цели комплекси, обхващащи различни сфери от битието. В архаичните митологични традиции тези сфери според изследователя се съдържат в структурата на т. нар. “класификационни вериги” (особено разпространени в тях са съотнасянията на определени животни с посоките на света, с темпоралните цикли, със стихииите, с цветовете и пр.). Изключителната роля на някои представители на фауната, свързана с идеята за плодородие, определя концептуалното ядро на световъзприятието още у хората от късния палеолит, а изразяването ѝ чрез зооморфния код намира своето продължение в по-късната символика от такъв тип. Култът към животните (зоолатрията) притежава различни форми, които заедно с преживелиците от тях се отнасят към широк кръг митологични мотиви и ритуали, свързани с почитането им (Топоров 1987: с. 440–442; 444).

Представителите на фауната са имали голямо значение за древните индоевропейци и това се е изразявало както в рационален (ползата или вредата от тях), така и в религиозно-митологичен план (култовете към тях; ролята им на митологични символи, на културни герои, на божествени персонажи и пр.), като по този начин релацията *човек ~ животно* се превръща в задължително условие за възникването и съществуването на езиково табу при техните названия. Във всеки случай не е изключено повечето от опасните, вредните или полезните животни да са носители на определена митологична символика именно поради конкретната роля, която са играли в стопанството и в битата на човека, като митологичните представи за тях са се основавали на митологичното моделиране при първичната митологизация. В този смисъл е актуално мнението на Т. В. Цивян, че “битът на носителя на архетипния модел на света е принципно митологизиран; попадайки в този свят като в сакрален текст, реалният обект автоматично се митологизира (и това може да се нарече равнище на първичната митологизация), и от него се проточват нишки към съответния митологичен прототип” (Цивян 1984: 51). Затова колкото по-важна роля е играл един животински вид (в случая визирам предимно дивите зверове) като митологичен обект в религиозно-митологичните представи на даден културен кръг, толкова по-вероятно е над него да се е разпростирила системата *табу* и при определени обстоятелства името му да е било табуирано.

Ако конкретизираме наблюденията си върху един индоевропейски етнос, създаден от нееднородни градивни елементи, (т. е. от смесването на няколко различни етноса), ще установим как в някои случаи трудно могат да се разграничат архаичните пластове между отделните етнокултурни кръгове, когато се касае до почитането на важен представител на фауната – следователно не е възможно да се локализира точно произходът на съответното езиково табу. Като характерен пример ще посоча традиционната българска култура, в която на животните е отделено значително място. Следи от тотемизъм се откриват в народните легенди и приказки за произхода на някои животни от хора; за любов и брак с хора (мечка, вълк, змия, орел); за хора, произлезли от човек и животно – наполовина с антропоморфен, наполовина със зооморфен облик; в поверията за змията, елена, вълка и др.; в някои инициационни обреди, където посвещаваният е надарен от тотема с чудни способности; във вярванията за покойния прародител стопан, чиято душа се въплъщава в определено животно; в някои обичаи; в някои забрани и пр. (срв. СбНУ, 3: 203; Шапкарев 1891: 165; Маринов 1914: 104; Вакарелски 1977: 424, 433 и сл.; СбНУ, 49: 466; СбНУ, 50:

324; Георгиева 1983: 51–52, 103, 104 и бел. 126; 198; Беновска-Събкова 1995: 27). Реконструкция на тотемистичните представи у етносите, формиращи българската народност, днес трудно може да се направи (срв. Бешевлиев 1929: 167), но все пак съществуват данни за такъв тип вярвания – срв. например архаичния славянски ритуал “мечешка сватба” (вж. Токарев 1957: 48–50); славянските и балканските вярвания за върколаци (вж. Иванов 1987: 242); познатия в древната славянска традиция ритуал “превръщане” на човек във вълк (вж. Гамкрелидзе, Иванов 1984: 493–494); известната и на прабългарите ликантропия – Боян (т. е. Вениамин – малкият син на цар Симеон) се преобличал (и превръщал) във вълк или в друго животно (вж. Бешевлиев 1981: 84); легендата за родоначалника на тюрките – един младеж хунг-ну, отгледан от вълчица, която му станала жена (вж. Бешевлиев 1981: 84; Иванов 1987: 242); змията – като родоначалник на траки, илири, фригийци, скити (вж. Георгиева 1983: 100). Реликти от тези представи са съхранени в народните вярвания, във фолклора и в обредите. Отделни свидетелства говорят за произхода на някои прабългарски родови имена от названия на животни и птици. Предполага се, че мечката и вълкът са били тотемни животни сред повечето народи на Евразия, вкл. и на Балканите. При траките (според сведенията на античните автори) е съществувал култ към коня, който е бил особено силно развит и у прабългарите. Култът към елена също е бил типичен за тези два етноса, а като свещени животни при различни обстоятелства се проявявали кравата, кучето, змията, орелът и мишката, които често били атрибути или хипостази на древните езически божества (Хера – крава, Асклепий – змия, Аполон – мишка, Тангра – орел и пр.) (вж. Бешевлиев 1929: 165–167; 1981: 77–78, 110; Георгиева 1983: 41–48, 53–63, 200; Попов, Р. 1994: 122).

Като се вземат под внимание разгледаните по-горе материали и с оглед на представените по-долу изследвания, могат да се обособят пет основни аспекта или пет категории езиково табу относно названията на животни с уговорката, че някои от тези аспекти в определени случаи е възможно да бъдат съставна част от други.

1. Ловното табу вероятно е най-старата категория езикови забрани, отнасящи се до названията на диви животни. Д. К. Зеленин детайлно и изчерпателно се занимава с него, приемайки съществуването и развитието му още в доанимистичната епоха, а като мотив за този тип езиково табу посочва първобитната представа, че дивечът разбира човешкия език и чува на огромно разстояние (не само в гората на лов, но и вкъщи при подготовката за това

начинание) всичко, което говори ловецът. И за да скрие намеренията и мислите си от животните, които, щом узнаят за дебнешката ги опасност, веднага биха избягали, ловецът не споменава техните обичайни имена (предполагайки, че са им най-добре известни) или използва заместващи названия. По този начин може да се излъже чувствителността на дивеча и той да бъде приближен (известно е колко трудно става това). По-късно, повлияни от анимизма, тези архаични възгледи се усложнявали и развивали (вж. Зеленин 1929: 7–8, 10, 88). През анимистичната епоха ловецът пренесъл всички качества на животните, симпатиите и антипатиите си спрямо тях, първоначално върху техните души, после върху духовете стопани на отделните животински видове, и накрая – върху духа стопанин на гората (респ. водата, планината). Така той започнал да налага същите забрани и към убитите зверове, боейки се от отмъщението на техните безсмъртни души или на останалите животни от същия вид (по въпроса вж. и Фрейзър 1984: 642–655), и към духовете стопани, за да скрие от тях намеренията си, защото иначе би ги разсърдил и те биха му попречили. В общи линии хипотезата на Зеленин е, че ловните словесни забрани на народите от Евразийския културен кръг са възникнали на базата на тотемизма и зоолатрията като начин за приспособяване на ловците към характера и особеностите на зверовете, а по-късно и към нрава на техните духове стопани. Изследователят счита, че условните “подставени названия” се дават от ловеца не само на дивите животни, от които той се страхува, или които почита, но и на всички зверове, обект на неговия лов (вж. Зеленин 1929: 73–74, 88–89, 119).

Интересно е предположението на З. Лешчински, според когото ловното табу не е напълно лишено от рационална мотивация. Убеждението, че ловуваните животни са способни да разберат за кого става дума, като чуват името си, вероятно се основавало върху наблюдения над домашни животни, реагиращи при повтарянето пред тях на някои думи (викането им, маменето им), включително и при споменаването на тяхното видово название (Лешчински 1988: 18).

2. Съществени за изследването са и причините за табуиране на животинските названия при някои архаични религиозни форми, какъвто е тотемизмът. Призоваването на тотема по име, без да е необходимо, било смятано за голям грях, тъй като според магическото мислене името било равнозначно на душата, а произнесял ли го някой, той попадал под властта на тотема праотец. Името било могъщо средство дори при изговарянето му наум, понеже неговият образ мигновено възниквал у произнасящия го. Това е

причината свещеното тотемно животно да не бъде пряко назовавано, а да посочват свойствата му, да го споменават по атрибутивен начин, или да изричат името му на чужд език (Юхас 1980: 65).

Към този аспект ще бъдат причислени и сходните по произход причини за табу върху имената на животни, почитани чрез различните форми на зоолатрия, но също и чрез някои по-развити религиозни форми, при които култовете към животните се асоциират вече с определени божества, а зверовете притежавали функциите на божествени персонажи или пък различни божества се представяли в зооморфен или зооантропоморфен облик, с животински атрибути и пр. Срв. и мнението на П. Трост за религиозните означения на животни, проявяващи се предимно чрез табуистични названия (Трост 1934: 384 – по Хаверс 1946: 36).

3. Третият аспект при табуирането, за разлика от първите два, се основава на далеч по-рационални причини. Дж. Фрейзър приема, че примитивният човек е почитал дивите зверове пропорционално на тяхната сила и свирепост, като същевременно е тачел и животните, носещи му някаква полза. От друга страна, не само примитивният човек, но и много европейски народи почти до наши дни са запазили различни омилостивителни практики, имащи за цел да предразположат чрез преклонение или жертвоприношение категорията на животните вредители, които нападали посевите и добитъка. Немците например, изпитвайки страхопочитание към градинската гъсеница, се обръщали към нея с “майко гъсенице” и любезно я канели на черква със съпруга ѝ, като оставяли градинската врата отворена до сутринта (вж. Фрейзър 1984: 649, 655–656).

Разнообразни са интерпретациите относно езиковото табу при опасните, безвредните и полезните животни. В дисертацията на П. Трост, цитирана от В. Хаверс, се обяснява как “думите табу” (т. е. табуистичните названия) в индоевропейските езици са останали актуални само за опасните зверове (Трост 1934: 384 – по Хаверс 1946: 36), докато М. Алиней предполага, че всички езици съдържат доказателства за табуирането на безобидни и безвредни, дори и на полезни птици, гадини и насекоми (Алиней 1986: 149–150 – по Александрова 1999: 96). Донини, обединявайки опасните и безвредните животни, ги определя като различаващи се от нормалното, а досегът с тях бил възприеман от първобитния човек като условие за рискове и опасности (Донини 1984: 6 – по Александрова 1999: 96–97).

4. Следващата категория се отнася до някои вероятно по-късни митологични представи и суеверия (езически и християнски), според които

определени животни притежават свръхестествена същност, т. е. носители са на зли и демонични сили, като в тях често се превъплъщава дяволът; свързани са със света на мъртвите и с подземния свят; или са обективно безопасни, но са смятани за предвестници на нещастие и несполука (вж. Попов, Р. 1996: 225–226; срв. и Домбровска 1993: 80; Младенов, М. 1981: 42–43; Маслов 1975: 253). Тук важна роля играе основната опозиция *свой ~ чужд*. В много от тези представи и суеверия обаче са се съхранили реликти от твърде архаичното магическо мислене и от анимистичния мироглед. Към категорията по принцип ще бъдат причислени и животните, които притежават някаква митологична или ритуална значимост, но при тях определящи ще са и лингвистичните данни.

5. Съществува и още един аспект на езиково табу, който обаче се отнася към домашните животни. Тук определяща е грижата за запазване на живота, здравето и качествата им от нечисти сили. Това се отнася както за кучето и котката, които прогонвали демоните от дома, така и за добитъка. Използването на защитни названия предпазвало застрашените животни от опасно чуждо влияние (вж. Хаверс 1946: 33–34). Така например прасл. **korva* ‘крава’ се приема за табуистично название от В. Махек (Махек 1937: 262); рус. цслав. **крава**, рус. *коро́ва*, лит. *kárvė* от **ĶrçĀ*, алб. *ka* ‘вол’ от **²roço-* се свързват с някои латински, келтски и германски термини за *елен* с вътрешна форма ‘рогатия’, т. е. пренос на названието по сходство от рогатия дивеч към рогатия добитък (вж. Порциг 1964: 259–260); полско-украинските означения за наличния добитък като *chudoba* от *chudoj* ‘лош, мършав’, т. е. не особено ценна стока (Хаверс 1946: 34). Тук главна роля играе скотовъдната магия, поради която се налага преименуването на добитъка. Например за защита на кравите от нечисти сили белоруските селяни от Витебска област сменяли и личните им имена (Никифоровски 1897: № 1968); с цел предпазване преименуване се използвало и от руските селяни в Смоленска губерния при лечение на добитъка (Шейн 1893: 553).

В повечето индоевропейски етнокултурни традиции, каквато е и българската традиционна култура, почитането на отделни животни и страхът от тях в едни случаи също е резултат от развит в древността култ, основаващ се на архаични по своя произход форми на религиозно съзнание (анимизъм, тотемизъм), а в други – на осъзната полза или вреда от техните действия. На друга плоскост се проявява проблемът за диахронното преплитане на езически и християнски черти в образите на табуираните животни. Така например в българските народни представи, съхранени до средата на ХХ век, някои зверове

се считат за опасни и вредни под влияние на старинни езически вярвания или по-късни християнски схващания, според които те са носители на зли и демонични сили. В народната култура образите на повечето животни с табуирани названия са продукт на особен синкретизъм – при някои от тях са се наслоили както представи от най-архаичен тип (свързани с ловните традиции, с анимизма и с тотемизма), така и по-късни митологични вярвания (езически и християнски) и обредни роли; като всичко това се съчетавало и със схващането за някаква конкретна стопанска вреда или полза от тях. В образа на вълка например вероятно се крие тотемно животно на прабългарите, но той притежава и свръхестествени свойства – демонична същност, връзка с дявола, със света на мъртвите и пр., освен това се проявява и като опасен за добитъка и за хората звяр. Въпреки многопластовата структура в образите на някои от представителите на фауната с табуирани названия, в средата, където се употребяват отделните им табуистични названия, често се проявява и конкретният аспект, поради който се е избягвало използването на съответното име.

Лингвистичен анализ.

Приведеният етнокултурен материал обосновава мотивите за езиково табу при древните индоевропейски названия на диви животни и е първата стъпка при решаването на проблемите, свързани с архаичната номинация, както и с табуистичността им. Още А. Мейе, визирайки изчезването на някои имена на животни от индоевропейските езици, заключава, че отсъствието на определено название от общия индоевропейски език в условия, при които се очаква да съществува такова, може да се обясни с наличието на древно езиково табу, въпреки липсата на преки свидетелства за такъв тип забрана (вж. Мейе 1921: 282, 291). Или, както обобщава Ю. С. Маслов, многообразието и неустойчивостта в индоевропейските езици на някои названия, представлящи обективно опасни за човека животни, или обективно безопасни, но считани като предвестници на нещастие, несполуки и пр., се обяснява с древно табу (Маслов 1975: 253). Много изследователи след Мейе, като В. Хаверс, О. Н. Трубачов, В. Н. Топоров, В. В. Иванов, Т. В. Гамкрелидзе и др., прилагат неговия лингвистичен критерий за табуистичност, приемайки за табуистични тези названия, чийто произход не се е свеждал до една обща праформа в индоевропейските диалекти на праезика. Трябва да се вземе под внимание обаче и немонолитността на индоевропейския праезик – така съществуването на

различни форми в ранните диалекти може да се обясни не само с действието на извънлингвистични (културни) фактори, но и с развитието на тези диалекти. От концепциите за възникването на ранните индоевропейски диалекти по-приложима и операционална за нашия модел е основаната на дивергентния принцип концепция за родословното дърво, но, разбира се, не бива да се изключва и другата вероятна развойна посока – конвергентната (от първоначално разнообразие към нарастващо еднообразие), както и възможното съществуване на двата развойни принципа.

Така върху основата на горните разсъждения ще бъде направен опит за реконструкция на архаичната номинация при дивите животни, а мотивацията ще бъде изградена в диахронен план чрез разработения тук общ модел за табуистичност.

1. **Исходни (първоначални) названия.** Когато с оглед на представените по-горе аспекти за някой животински вид съществуват преки или косвени свидетелства (етнографски, лингвистични и пр.) за езиково табу, първо ще се насочим към реконструираното (ако има такова) общо индоевропейско название (изходна праформа, архетип, етимон). Ако то е семантично немотивирано за съвременната етимология, в настоящата схема условно ще го приемем за **изходно**, т. е. за **първоначално**. Такива например са най-древните реконструирани индоевропейски названия за: *мечка* – * \acute{n}^2ios , * \acute{n}^2sos , * \acute{n}^2tos (Шпехт 1947: 37; Покорни 1959: 875), * $^{1/4}kpos$ (Фасмер, 2: 589), * $\delta^{1/4}tkos$ (Георгиев, Дуриданов 1978: 169) * $\delta^{1/4}t^{[h]2[h]}$ - (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 497); *змия* – * eg^ch- , * og^ch- (Младенов, Ст. 1936: 448), * $eghis$ (Шпехт 1947: 39), * $ang\zeta(h)i-$, * eg^hi- , * og^hi- , * $eghi-$ (Покорни 1959: 43), * $eg^{[h]}i-$ (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 516–517); *жаба* – * $g^eb(h)-$ (Покорни 1959: 466), * $g^w\bar{e}bh\bar{a}$ (БЕР, 1: 520) или * $g^eb(h)u-$ (Климов 1989: 228; вж. Шпехт 1947: 168; Топоров 1979: 124); *пчела* – * $bhei-$ (Шпехт 1947: 46), * $b^{[h]}e(i)$ (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 602).

2. **Табуистични названия от първи ред в индоевропейския праезик.** При някои случаи е налице общ индоевропейски термин за определен животински вид, който обаче, въпреки липсата на предшестващо название (т. е. такова не е запазено), трудно може да се приеме за първоначален, тъй като установената му вътрешна форма говори за неговата табуистичност (тази табуистичност ще бъде изяснена по-нататък). Така например индоевропейският термин за *мишка* – * $m\bar{u}s$, притежава вътрешна форма ‘сивата’ (Мейе 1921: 187–188; Трубачов 1958:

676 и сл.); праформата за *заек* – ие. **śasa* (Шпехт 1947: 39; Хаверс 1946: 51), **2as-* (Порциг 1964: 246), **2^[h]as-*, **2^[h]as-no-* е с първоначално значение ‘сивия’ (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 521); за *елен* и *лос* – ие. **elen-* (Мейе 1921: 288; Хаверс 1946: 52; Порциг 1964: 310), **(e)l-2^[h]* ‘лос’, **el-en*, **el-ū* ‘елен’ от изходния корен **el-/*ol-* (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 517) с вероятна вътрешна форма ‘жълтокафявия’, ‘червенокафявия’, ‘рижия’ или ‘жълтия’ (вж. Шпехт 1947: 37–38, 115; Покорни 1959: 201–202; Фасмер, 3: 135); за *вълк* – ие. **ǵōkʷos* ‘разкъсвач’, ‘завличащ’ (Шпехт 1947: 37), **ǵōqʷos* ‘разкъсвач’ (Хаверс 1946: 37), **wōkʷo-s* ‘грабливо животно’, т. е. ‘което влачи, отвлича (добитък)’ (БЕР, 1: 206), **ǵōkʷos* ‘животно, което влече’, ‘който влече, граби’ (Добрев 1982: 31, 47, 60); изходната праформа за *вълк*, *чакал* и *лисица* – ие. **ǵlop^[h]ek^[h]-Ā* ‘унищожител на добитъка’ или ‘хранещ се с падналия добитък’ (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 513). Донякъде съмнителна обаче ми се струва табуистичността на названия, отразяващи някои характерни за животното функции, като например начинът, по който си доставя храна, както е при вълка, чакала и лисицата.

Термините от представения в т. 2 тип ще бъдат определени като **табуистични названия от първи ред**, защото преди тях други форми не са установени. Ако обаче се предположи, че едно такова название е наистина първоначално, тогава би трябвало да бъде считано за изконно табуистично, т. е. първата дума, с която е означен конкретният денотат, да е табуистично название. Този парадокс явно трудно може да се приеме, затова по-вероятно би изглеждало съществуването на неизвестни за нас изходни (първоначални) названия. Тук по-приемливо е да се допусне, че в архаичните езици част от термините за назоваване на диви животни са възникнали първоначално като звукоподражателни думи, всяка от които съответствала на някакъв характерен, особен звук, произвеждан от конкретното животно. Например споменатите индоевропейски реконструкции, означаващи *мечка* – **ǵ¹/4t^[h]2^[h]-*, **ǵ²ios*, **ǵ²sos*, **ǵ²tos* и пр., вероятно са с оноματοпеичен произход, тъй като наподобяват издаваните от горския звяр характерни звукове – нещо между сумтене, хрупане и ръмжене – тук е рисковано да се основаваме на Ф. Шпехт, който означава животното като ‘разрушител, вредител’ в релация със стинд. *rÁk¹yoas-* ‘разрушител’, авест. *raš-* ‘повреждам’ (Шпехт 1939: 22 и сл.), авест. *rašayeiti* ‘повреждащ’ (Шпехт 1947: 282), тъй като не е ясно коя форма е по-ранна. Славянският архетип за *жаба* – **gēbā*, се обяснява със звукоподражателен произход (Махек 1957: 590; Трубачов 1983: 38), т. е. общата индоевропейска основа притежава оноματοпеичен характер (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 534); от

такъв тип е и общолезг. **q^w±b* ‘жаба’ (Климов 1989: 228). Срв. и предположението за звукоподражателния произход на ие. **sū-s* ‘свиня’ от **su*, възпроизвеждащо квиченето на животното (Трубачов 1960: 62). Бих добавил и етимона за *вълк* – ие. **ǰōk^{os}*, който, макар да притежава семантиката ‘разкъсвач’, ‘завличащ’ или ‘грабливо животно (което влачи, отвлича)’, съдържа в корена **ǰōk-* звуково съчетание от билабиален сонор и плавен сонор (който е и сонант), т. е. *ǰ + ō*, наподобяващо вълчия вой, така че (въпреки близостта с ие. **wolk-*, **welk-* ‘дърпам, тегля, влача’ – вж. БЕР, 1: 164, 165, 206) може да се предположи наличието на ономатопеичен елемент в корена. Би могло да се помисли и за възможния ономатопеичен характер на индоевропейските праформи за *змия* – **angǰ(h)i-*, **eg^hhi-*, **og^hhi-*, **eǰhi-* или **eǰ^{hl}i-*, при които звуковото съчетание от шумова преградна лабиовеларна съгласна с придихание и предна гласна, т. е. *-ǰhi-*, *-ǰ^hhi-* или *-ǰ^{hl}i-*, донякъде напомня както шума от придвижването на животното, така и съскането, което издава. Предполагам, че семантиката на ие. **agw(h)-i-* ‘крив, кривя; червей; змия’ с евентуално начално означаване на змията като ‘нещо криво, което криви, лъкатуши’ (вж. Младенов, Ст. 1941: 93–94; БЕР, 1: 201) е свързана с ономатопеичната мотивация на корена чрез аналогия между шума от придвижването и начина на придвижване (посредством извиване, кривене и лъкатушене) на влечугото.

Затова и звукоподражателната теория за произхода на езика тук може да е актуална поне що се отнася до първоначалните названия на някои диви животни. Неслучайно и в съвременните езици се е съхранила ономатопеичната (ономатопоеичната) структура на някои апелативи, назоваващи представители на фауната, както и на глаголи, отразяващи издаваните от тях звукове (в някои случаи това са по-късни названия). Така например в индоевропейските езици се срещат стари ономатопеични названия, групирани в два структурни типа, първият от които се състои от непроизводни (звукоподражателни думи), каквито са някои термини за кукувица, кокошка (вж. Георгиев, Дуриданов 1978: 260), патица, гарван, бухал (вж. Александрова 1999: 25, 26). Производните (думи със звукоподражателна мотивация) се делят на четири групи, две от които са образувани от звукоподражателна основа плюс суфикс и съответно с междуметие и суфикс, като напр. някои термини за чавка, чайка, кукувица, кокошка, скворец (вж. Булаховски 1948: 102, 112–113), гургулица, бухал, бръмбар (вж. Александрова 1999: 28), свиня, котка (вж. Трубачов 1960: 62, 98, 99), кукумявка и пр.; а някои са образувани от звукоподражателен глагол, като

названията за пчела, бик и пр. (вж. Александрова 1999: 30). (За славянските названия на животни с ономатопеичен характер вж. подробно у Боранич 1909.) Разбира се, основната част от изброените термини са на птици, по-рядко на насекоми, но това не опровергава предложената хипотеза, а по-скоро е показателно за запазването на старите названия с ономатопеичен произход (или поне на ономатопеичната номинация) при много от птиците и насекомите, тъй като те не са имали първостепенна важност за древния индоевропеец в сравнение с някои диви зверове, чиято съществена роля в религиозно-митологичните традиции, в суеверията, в битата и в стопанската дейност е била причина за табуиране както на техните най-древни названия, така и на следващите ги иновации.

Показателен е и фактът, че на определен етап от развитието си малките деца са по-склонни да свързват някои животни с издаваните от тях звукове, употребявайки за назоваването им специфични редулицирани звукоподражателни форми (мяу-мяу, бау-бау и пр.), което като принцип би могло да се съотнесе с конкретен етап от развитието на мисловно-речевите и артикулационните способности на архаичните човешки общества (по въпроса вж. Младенов, Ст. 1934: 30–31; Леонтиев 1963: 44; Потеня 1956: 130–132; срв. и схващанията на Паул 1990: 52–53, 56–57; Вунт 1990: 59–60). Следователно може да се предположи (с оглед на представените по-горе разсъждения), че разглежданите в тази точка табуистични названия от първи ред би трябвало да са предхождани от други още по-древни названия, част от които са били ономатопеични.

3. *Табуистични названия от първи ред при ранните индоевропейски диалекти.* Ако не е известна обща изходна индоевропейска праформа (което означава, че следи от такава вероятно не са се запазили), съществуващите най-стари термини (чиито форми нямат общ произход) в съответните индоевропейски диалекти ще бъдат разглеждани като **табуистични названия от първи ред**, защото преди тях не са установени други наименования. Като такива могат да се посочат названията на невестулката и костенурката, тъй като не е възможно да се изведат от съответната обща праформа. Например изходната за славяните форма за *невестулка* е от прасл. **laska* ‘нежност, ласка’ (вж. Трубачов 1962: 59–62), но тя не е етимологично близка с названията на това хищно зверче в другите индоевропейски диалекти, срв.: стгр. γαλέη, γαλή; лат. *mūstēla*, *mūstella*; ствиснем. *wisula* < герм. **wisulō(n)* (вж. Фасмер, 2: 461–

462; БЕР, 3: 316). Подобна е ситуацията и с прасл. **žely* < **gely* ‘костенурка’ от ие. **ghel-* ‘жълт, зелен’ (вж. Мейе 1902/1905: 268; БЕР, 1: 532), срв. с лат. *tēstudo* и **tortuca* < *tortus* ‘извит, усукан’, нем. *Shildkröte* (Александрова 1999: 54), стинд. *kārmĀô* (вж. Гамкрелидзе, Иванов 1984: 533) всички със значение ‘костенурка’.

4. **Стари табуистични названия.** Този термин ще бъде използван за означенията, които в различните ранни индоевропейски диалекти се появяват като заместители на изходния (първоначалния) общ индоевропейски архетип, чиито форми обаче може и да отсъстват при някои диалекти; например балтийските и германските означения за *мечка* – лит. *lokis*, латв. *lācis* ‘лизач’, стпрус. *clokis* ‘мърморко’ (вж. Мейе 1921: 284; Бояджиев 1981: 54), гот. *bero*, ствиснем. *bëro*, нем. *Bär*, англсакс. *bera*, англ. *bear*, стисл. *bjĕrn*, шв. *björn* – всички германски форми изхождат от ие. **b^her-* ‘кафяв(ия)’ – вж. Мейе 1921: 284 и сл.; Хаверс 1946: 34; Гамкрелидзе, Иванов 1984: 498). Сред старите табуистични названия се срещат и такива, които се запазват в по-късните езици и до днес функционират като общоупотребими – напр. бълг. диал. *медвѐд*, срхр. *мѐдвѐд*, рус. *медвѐдъ* и съответствията им в другите славянски езици, които произлизат от прасл. **medvĕdъ* < ие. **medhu-ēd-/ *medhç-Ēdi-s* ‘който яде мед’, ‘медояд’ (Фасмер, 2: 589; БЕР, 3: 710). Към тях ще бъдат причислени формите, заменили в отделните езици някои стари табуистични названия от индоевропейските диалекти, напр. бълг. *мѐчка* – от *медвѐд* (срв. и срхр. *мѐчка*, рус. *мѐчка*) (БЕР, 3: 778), а също и табуистичните названия, възникнали по-късно в отделните езици, но впоследствие закрепили се и наложили се в тях като общоупотребими термини, предизвиквайки на свой ред появата на нови табуистични названия. За старите табуистични названия е характерно, че след тяхната постепенна десемантизация вътрешната им форма вече не се схваща в народното съзнание, загубила е съдържанието си, и всяко от тях има ролята единствено на термин, означаващ конкретния денотат на определен животински вид.

* * *

Формулираният тук и разгледан по-нататък лингвистичен критерий за табуистичност при названията на диви животни се основава не само върху споменатите разсъждения на Мейе и изследователите след него, но и върху настоящия анализ, разкриващ спецификата на вътрешната форма на съответния термин. Най-напред ще се опитам да разгранича в диахрония най-ранните

табуистични названия (които бяха определени, че са от първи ред) от етимона (изходната праформа) в общия индоевропейски праезик; разбира се, ще бъдат анализирани и случаите, където те “съвпадат” с общите архетипове. С колкото и древен произход да е дадено название, образувано чрез първична номинация, при наличието на вътрешна форма, отразяваща понятието (представата) за конкретния животински вид, т. е. свойствата, поведението, местообитаването, цвета или външния му облик, вероятността това название да се окаже табуистично е голяма. Тук схващанията ми относно критерия за табуистичност се различават от тези на Мейе, който открива езиково табу само там, където архетипът е заместен от други, по-късни означения.

В т. 2 беше споменато за някои от предполагаемите най-древни названия на диви животни – ономатопеичните; следващата стъпка в именуването им е могла да бъде по даден мотивиращ признак, т. е. терминът да отразява съдържанието на концепта за конкретния обект, което може да се разглежда и като съответстващ по тип следващ етап в номинацията, понеже, струва ми се, и звукоподражателната дума дава известна представа относно понятието за животното, разкривайки звуковия му облик чрез пряко отражение на съответния обект, т. нар. от Ю. С. Маслов “изобразителна мотивираност на експонента” (вж. Маслов 1975: 31). Срв. обяснението на А. А. Потебня относно някои оноματοпоеични (ономатопеични) думи, които притежават като вътрешна форма вече не чувството, а някои от обективните признаци на означаваните от тях представи (Потебня 1913: 84–85), както и схващането на Д. В. Бубрих за съществуването на етап в езиковото развитие на изобразителната реч, съответстващ на конкретно-образното мислене, характерно за първобитните хора, като днешните звукоподражателни думи се приемат за отглас от далечни езикови епохи (Бубрих 1949: 93). Тук изхождам и от “звуковата символика” на Х. Щайнтал, В. Вакернагел и др., постулираща съществуването на връзка между сетивните впечатления, чрез които се предизвикват някои “сетивни тонове”, и звуковото предаване на тези впечатления (вж. Вакернагел 1869; Георгиев, Дуриданов 1978: 260–261; срв. и у Цонев 1984: 217). Звуковият символизъм е обяснен още през 1833 г. от В. фон Хумболт, който го определя не като подражание на непосредствени звукове или предмети, а като вътрешно свойство, присъщо на тях. Според него за целта се използват звукове, сътворяващи за слуха образ, подобен на този, който възниква в душата под впечатление на съответния предмет (Хумболт 1984: 92–93). В. Вунт нарича такива думи “естествени звукови метафори” (Вунт 1990: 61). Но подобна идея

не е била чужда и на античната философска мисъл – Платон и стоиците са свързвали произхода на първоначалните думи с произведеното от някои звукове акустично впечатление, което създавало в съзнанието на говорещия конкретни образи и представи (вж. Томсен 1927: 11; Пизани 1956: 81).

И така, връщайки се към някои основни схващания на модерната лингвистика от началото на XX в., ще стигнем отново до проблема доколко знакът може да бъде мотивиран от своето означаващо, т. е. при какви условия в думата се проявява хармоничната (непосредствената) връзка между идеята (смисъла), на която тя самата е носител, и нейната звукова форма. Това, разбира се, е възможно, когато знакът (думата) е непосредствено мотивиран от конкретни естествени звукове, възпроизвеждани от съответния обект. Мотивацията на думата е обусловена: първо – от акустичното възприемане на тези звукове; второ – от определени представи за обекта, който ги възпроизвежда, и трето – от възможността те да бъдат уподобявани чрез артикулация. Мисля, че и трите фактора са били налице в архаичните времена, когато древните индоевропейци (или тези преди тях) са създавали “първите термини” за диви животни в езика си. По такъв начин оноματοпеята, схващана от съвременната лингвистика като “закономерна, непроизволна, фонетично мотивирана връзка между фонемите на думата и положения в основата на номинацията звуков (акустичен) признак на денотата (мотива)” (Воронин 1990: 5), може да има отношение към образуването на първоначалните названия на много от дивите животни, като не изключвам от този процес и евентуалната роля на звуковия символизъм, при който според С. В. Воронин признакът на денотата е незвуков, т. е. неакустичен (пак там, с. 6). Чрез двата най-важни психофизиологични компонента на звукосимволизма – синестезията (впечатлението от даден дразнител, специфично за определен орган на чувствата, се съпровожда от друго допълнително усещане или образ, което може да е характерно за друг тип модалност) и кинемиката (съвкупността от непроизволните движения на мускулите, свързани с определени емоции и усещания) (пак там, с. 7), може да се обясни по какъв начин са възникнали и някои от споменатите първоначални названия.

От друга страна, следвайки пътя за развитие на оноματοпеичните образования, трябва да вземем под внимание предположението, че те първоначално са били неустойчиви по форма и вероятно са представлявали комбинации от различни начини на артикулация, т. е. достигналите до нас названия едва ли са първообразования в чист вид, тъй като са създадени от

звуковия материал на установен вече език (вж. Паул 1990: 56 и бел. 6; подробно по въпроса вж. Вакернагел 1869; Винтелер 1892), както и, че повечето звукоподражателни форми всъщност са сравнително късен резултат от вторична асимилация между звука и смисъла на думата (Вунт 1897: 92–93). Според друго мнение древните звукоподражателни образования могат да запазят своя фонетичен облик почти без промени при неизменност във функцията на звукообозначаването (Варбот 1988: 69).

Изложените дотук разсъждения обаче не са достатъчни за мотивиран отговор на въпроса: ***Възможно ли е древните названия на диви животни – резултат от първична номинация – да са повлияни от екстралингвистичния фактор табу, т. е. да са възникнали като табуистични?*** Вероятно най-ранните означения на зверовете въобще не са оставили следи в индоевропейските корени, но това е само предположение, което не доказва наличието на езиково табу, под чието въздействие са изчезнали тези първоначални термини. Така се оформят два условни варианта, като е невъзможно да се установи реално: 1) дали при разглежданата архаична номинация най-ранните названия на диви животни са притежавали вътрешна форма, която е реферирала единствено към означения денотат (но тогава от какво са се образували техните корени?), както например реконструираната индоевропейска праформа **ǵʰios*, **ǵʰsos*, **ǵʰtos* или **ǵʰt^[h]z^[h]*- би трябвало и като значение, и като смисъл да отговаря само на конкретния денотат *мечка*; 2) или вътрешната им форма е била свързана с друг денотат, а тези древни означения са се проявявали първоначално под формата на епитети, прозвища или описателни изрази и впоследствие са се лексикализирани, превръщайки се в общоупотребими, срв. вътрешната форма на представените по-горе индоевропейски архетипове: ‘сивата’ за *мишка*; ‘сивия’ за *заек*; ‘жълтокафвия’, ‘рижия’ за *елен*; ‘грабливо животно (което влачи, отвлича)’, ‘разкъсвач’ или ‘завличащ’ за *вълк*; ‘унищожител на добитъка’ или ‘хранещ се с падналия добитък’ за *вълк*, *чакал* и *лисица*. М. Алиней обяснява такъв процес в номинацията по следния начин: съществуваща дума с фиксирано значение (за която приема термина “мотивация”) служи като етикет на новото значение; с други думи “мотивацията” е старо название, избрано да мотивира нов референт, т. е. “рециклирано име” (Алиней 1982: 42–44). Срв. и разсъжденията на Х. Паул за ролята на аперцепцията в процеса на първотворчество, при който определен звуков комплекс се отнася към някакъв комплекс от представи, но връзката между тях е без посредничеството на друг подобен комплекс от представи,

свързан преди това със звуковия комплекс. Същността за другия начин на номинация при първотворчеството е причинната (мотивационната) връзка между новоназвания обект и неговото название – тя е по-рано назован обект, който в случая изпълнява функцията на промеждутъчно звено (Паул 1990: 47–48).

Предложеният втори условен вариант може да се обясни както с липсата на голямо изобилие от корени в диалектите на общия индоевропейски праезик на този етап (това би могло да се предполага от наличието на повече термини с описателен характер), при което всеки корен е покривал по-широк семантичен кръг от семантично родствени или близки понятия, така и с описателната езикова форма на много от концептите, отразяващи различни митологични обекти (по въпроса вж. Попов, Б. 2005) при по-ранните етапи от развитието на праезиците и техните диалекти. Тази обосновка обаче трудно би могла да се приеме за приложима в конкретния случай поради някои факти, чиято мотивация ни убеждава да предпочетем първия вариант, при който вътрешната форма реферира единствено към означения денотат (т. е. единство на смисъл и значение). Така, например, остроумната забележка на Мейе относно епитета на змията *пълзяща*, срещан в много индоевропейски езици и притежаващ различни корени в някои от тях, ни насочва към забелязаната от изследователя “особена, свойствена причина” във факта, че влечугото е наричано така там, където е съществувал термин, с който да се изрази съдържанието ‘пълзящ’ (вж. Мейе 1921: 286–287) – следователно отнесенят към нея епитет функционира като табуистично название в тези езици. И наистина, мисля, че твърде странно би било основни и значими понятия, каквито са някои обекти от фауната (за ролята им в ранните култури вж. ЕБр 1947: 972 и Топоров 1987: 440–448) да не притежават и при едно по-ранно състояние на праезика специфични и отнесени единствено към тях термини, всеки от които да е образуван, за да означава конкретния денотат при съответния животински вид. Срв. и обяснението на Мейе за съществуването в индоевропейския праезик на множество термини, назоваващи конкретни предмети и действия, за разлика от по-малкото на брой общи понятия (Мейе 1938: 385). Тук ще бъдат взети под внимание и разсъжденията на Ю. В. Мониш, според когото значенията на реконструираните корени притежават твърде абстрактен характер, а семантиката на индоевропейските архетипове, използвана от изследователите като удобен работен ориентир, едва ли е съществувала в съзнанието на древните индоевропейци в този си вид. Затова и знакът преди да стане немотивиран е

извървял дълъг път по еволюционната стълбица – хората първоначално именуваха конкретните жизнено същности и ситуации, а впоследствие с тяхна помощ описвали и абстрактните явления и същности (Монич 1998: 98). В такъв случай като по-конкретни за архаичния човек същности могат да се приемат някои от дивите животни, с които той е бил в непрекъснат досег, а като по-абстрактни – някои техни свойства и функции, някои черти на външния им облик, цветовете и пр. (в много езици например липсват специални означения за цвят, като тези термини произхождат от конкретни обекти – вж. Леонтиев 1963: 116–117; Попов, Б. 2004: 12–13). Следователно зверовете са били именувани твърде рано и вероятно техните първоначални названия не са произхождали от други концепти.

Ако хипотезата ми е основателна, тогава ще отпадне възможността най-ранните означения на важните за човека диви животни да са създавани по признаци на назования обект – в такъв случай остава актуален вариантът за техния оноματοпеичен произход. Донякъде показателен е фактът, че по-късните, съществуващи в различните езици, засвидетелствани табуистични названия притежават вътрешна форма, отразяваща признак от понятието за съответното животно, следователно са образувани като епитети или като описателни изрази – срв. мнението на Т. В. Гамкрелидзе и В. В. Иванов, според които означението за *жаба* в различни ранни диалекти на индоевропейската общност се реконструира под формата на думи с описателен характер, вероятно резултат от замени с табуистичен характер (Гамкрелидзе, Иванов 1984: 534). Следователно описателната форма би предполагала наличието на табуистичност. Естествено е обаче назоваването по признак само по себе си да не доказва табуистичността на съответното название – мотивите за табуистичност трябва да се вмести в определена рамка и да изпълняват условията за функциониране на езиковото табу (по въпроса вж. Попов, Б. 2001: 91–103; 2001/2002). И понеже проблемът опира до табуистична реконструкция (вж. Попов, Б. 2001: 95–97; 2001/2002: 50–51), определящо значение имат и етнокултурните свидетелства (преки и косвени).

Възможен е и още един, трети вариант – повсеместната омонимия между корените, представящи разглежданите термини от фауната, и корените, свързани с названия от други сфери (например за цвят), т. е. тук може да се говори и за “подвижност на границите между омонимията и полисемията” (вж. Монич 1998: 98); срв. още обяснението на Ж. Ж. Варбот и Л. В. Куркина, които считат, че “семантичната близост определя фонетичните трансформации и

формалното сближение, омонимичното сближение усилва сближението в значенията до пълното им кръстосване” (Варбот, Куркина 1980: 190). Трудно обаче бихме си представили реалната възможност за толкова много “случайни” съвпадения и сближения във външната форма или действителното функциониране в такъв мащаб на мрежа от неслучайни съвпадения, въпреки схващането на М. М. Маковски за омонимите като своеобразна проява на забраната върху нееднаквите форми, изразяващи различни семантични варианти на един и същ символ (вж. Маковски 1998: 160).

След направените анализи в крайна сметка може да се отговори положително на поставения в изложението въпрос, а именно – *голяма е вероятността древните названия на диви животни – резултат от първична номинация – да са възникнали като табуистични и в такъв случай е логично да са заместили още по-архаични, недостигнали до нас термини*. Естествено заключението ми се отнася не до названията на всички видове диви животни, а само до тези, които се вменват в изложената по-горе рамка и изпълняват условията за функциониране на езиковото табу. Тогава като *изходни (първоначални)* условно ще бъдат определени тези древни термини от фауната, които са останали семантично немотивирани за съвременната етимология (т. е. тяхната вътрешна форма не е известна), или са стари названия с оноματοпеичен произход. Разбира се, възможно е разглежданите десемантизирани термини да са притежавали вътрешна форма с описателен характер и на свой ред първоначално да са се проявявали като заместващи названия под формата на епитети или описателни изрази. Но следвайки тази логика, бихме могли да се движим слепешком безкрайно назад в езика, тъй като зад всяко название се крие друго, още по-древно; немислимо е обаче да се опитваме да достигнем до абсолютното начало на езика, защото такава изходна точка не съществува – както е известно, всеки език е продължение на това, което се е говорело преди него (по въпроса вж. Сосюр 1992: 247).

Трябва да се вземе под внимание и обстоятелството, че направените дотук заключения са в известна степен хипотетични, тъй като се основават на постулираната в класическата индоевропейска лингвистика изходна праезикова система, която, по думите на Т. В. Гамкрелидзе, е в противоречие със синхронните типологични данни и затова не може да се приеме за напълно реална в лингвистично отношение; или “съответствието на реконструирани модели със синхронните лингвистични универсалии не може да служи като достатъчно основание за утвърждаването на реалността на тези реконструкции

и относно отражението в тях на конкретната езикова система, предполагаема като изходна за родствените езици” (Гамкрелидзе 1998: 33). Следователно при реконструкцията на архаичната номинация и на изходните (първоначалните) названия е налице известна степен на хипотетичност и субективизъм.

Библиография

- Александрова 1999: Р. Александрова. *Мотивационни модели в славянската зоонимия. Дисертация за присъждане на научната и образователната степен “Доктор”*. София, 1999.
- Алиней 1982: М. Alinei. Etymography and Etymothesis as Subfields of Etymology. A contribution to the theory of diachronic semantics. – *Folia linguistica*. 1982, № 16.
- Беновска-Събкова 1995: М. Беновска-Събкова. *Змеят в българския фолклор*. София, 1995.
- БЕР 1971, 1986: *Български етимологичен речник*. София. Т. 1 – 1971, т. 3 – 1986.
- Бешевлиев 1929: В. Бешевлиев. Гръцки и латински извори за вярата на прабългарите. – *Известия на народния етнографски музей в София*. Год. 8–9. София, 1929, 149–190.
- Бешевлиев 1981: В. Бешевлиев. *Първобългарите. Бит и култура*. София, 1981.
- Боранич 1909: Dr. Boranić. Onomatopejske riječi za životinje u slovenskim jezicima. – *Rad Jugoslav. akad.* № 178, 1909.
- Бояджиев 1981: Ж. Бояджиев. *Език и общество*. София, 1981.
- Бубрих 1949: Д. В. Бубрих. К проблеме изобразительной речи. – *Ученые записки Карело-Финского государственного университета*. Т. 3, вып. 1. Петрозаводск, 1949.
- Булаховски 1948: Л. А. Булаховский. Общеславянские названия птиц. – *Известия академии наук СССР. Отделения литературы и языка*. Т. VII, вып. 2. Москва – Ленинград, 1948.
- Вакарелски 1977: Хр. Вакарелски. *Етнография на България*. София, 1977.

- Вакернагел 1869: W. Wackernagel. *Voces variae animantium*. Basel, 1869.
- Варбот 1988: Ж. Ж. Варбот. О семантике и этимологии звукоподражательных глаголов в праславянском языке. – *Славянское языкознание. X Международный съезд славистов*. София, сентябрь 1988 г. Москва, 1988.
- Варбот, Куркина 1980: Ж. Ж. Варбот, Л. В. Куркина. Рецензия: *Etymologie // Hrsg. von R. Schmitt. – Этимология 1978*. Москва, 1980.
- Винтелер 1892: J. Winteler. *Naturlaute und Sprache*. Aarau, 1892.
- Воронин 1990: С. В. Воронин. Из истории изучения звукоизобразительности. – *Воронин С. В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании (Очерки и извлечения)*. Ленинград, 1990, 5–15.
- Вунт 1897: В. Вундт. *Очерки психологии*. Москва, 1897.
- Вунт 1990: В. Вундт. К вопросу о происхождении языка. Звукоподражание и звуковые метафоры. – *Воронин С. В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании (Очерки и извлечения)*. Ленинград, 1990, 58–66.
- Гамкрелидзе 1998: Т. В. Гамкрелидзе. Праязыковая реконструкция и предпосылки сравнительно-генетического языкознания. – *Вопросы языкознания*. 1998, № 4, 29–34.
- Гамкрелидзе, Иванов 1984: Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Т. 2. Тбилиси, 1984.
- Георгиев, Дуриданов 1978: Вл. Георгиев, Ив. Дуриданов. *Езикознание*. София, 1978.
- Георгиева 1983: Ив. Георгиева. *Българска народна митология*. София, 1983.
- Добрев 1982: Ив. Добрев. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. София, 1982.
- Домбровска 1993: A. Dąbrowska. *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*. Wrocław, 1993.
- ЕБр 1947: *Encyclopaedia Britannica. A New Survey of Universal Knowledge*. Vol. 1. Chicago – London – Toronto, 1947.
- Зеленин 1929: Д. К. Зеленин. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии. Часть I. Запреты на охоте и иных промыслах. – *Сборник Музея антропологии и этнографии*. Т. 8. Ленинград, 1929.
- Иванов 1987: В. В. Иванов. Волк. – *Мифы народов мира. Энциклопедия*. Т. 1. Москва, 1987, 242.

- Климов 1989: Г. А. Климов. Индоевропейское *g^heb(h)u- 'жаба' ~ картвельское ~vabi-. – *Этимология 1986 – 1987*. Москва, 1989, 227–229.
- Леонтиев 1963: А. А. Леонтьев. *Возникновение и первоначальное развитие языка*. Москва, 1963.
- Лешчински 1988: Z. Leszczyński. *Szkice o tabu językowym*. Lublin, 1988.
- Маковски 1998: М. М. Маковский. Метаморфозы слова (Табуирующие маркеры в индоевропейских языках). – *Вопросы языкознания*. 1998, № 4, 151–179.
- Маринов 1914: Д. Маринов. Народна вяра и религиозни народни обичаи. – *СбНУ*. Т. XXVIII, 1914.
- Маслов 1975: Ю. С. Маслов. *Введение в языкознание*. Москва, 1975.
- Махек 1937: V. Machek. Ario-slavica. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Begründet von A. Kuhn*. Berlin – Gütersloh – Göttingen, 1937, № 64.
- Махек 1957: V. Machek. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha, 1957.
- Мейе 1902/1905: A. Meillet. *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*. (Bibliothèque de l'école des hautes études, № 139). Paris, 1902–1905.
- Мейе 1921: A. Meillet. Quelques hypothèses sur des interdictions de vocabulaire dans les langues indo-européennes. – *Meillet A. Linguistique historique et linguistique générale*. Paris, 1921, 281–291.
- Мейе 1938: А. Мейе. *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*. Москва, 1938.
- Младенов 1981: М. Младенов. Отражение на елементи от народния мироглед в езика. – *Българска етнография*. 1981, № 1, 39–49.
- Младенов 1934: Ст. Младенов. Няколко езиковни въпроси у проф. д-р Ив. А. Георгов в работите му за развоја на детския говор. – *Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет*. Кн. XXX, 15. София, 1934.
- Младенов 1936: Ст. Младенов. *Сравнително индоевропейско езикознание*. София, 1936.
- Младенов 1941: Ст. Младенов. *Этимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София, 1941.
- Монич 1998: Ю. В. Монич. Проблемы этимологии и семантика ритуализованных действий. – *Вопросы языкознания*. 1998, № 1, 97–120.

- Никифоровски 1897: Н. Я. Никифоровский. *Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах. Собрал в Витебской Белоруссии Н. Я. Никифоровский*. Витебск, 1897.
- Паул 1990: Г. Пауль. Первотворчество. – *Воронин С. В. Фоносемантические идеи в зарубежном языковедии (Очерки и извлечения)*. Ленинград, 1990, 45–58.
- Пизани 1956: В. Пизани. *Этимология*. Москва, 1956.
- Покорни 1959: J. Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Band I. Bern, 1959.
- Попов 2001: Б. Попов. *Табуистични названия в българския език (в етнолингвистичен аспект и в съпоставка с други езици)*. Дисертация за присъждане на научната и образователната степен “Доктор”. Благоевград, 2001.
- Попов 2001/2002: Б. Попов. Критерии за табуистичност на названията и структура на категорията табуистично название. – *Български език*. 2001/2002, кн. 1–2, 47–57.
- Попов 2004: Б. Попов. Образът и имената на Младия бог в българския коледен песенен и обреден цикъл (реконструкция и анализ на мита). – *Български фолклор*. 2004, кн. 4, 7–33.
- Попов 2005: Б. Попов. Митологичната структура или пресечните точки между пластове на мита и на езика (реализации при названията на невестулката). – *Проглас*. 2005, кн. 1, 207–223.
- Попов 1994: Р. Попов. Животни. – *Българска митология. Енциклопедичен речник*. Съст. А. Стойнев. София, 1994, 122–124.
- Попов 1996: Р. Попов. Народен светоглед. – *Странджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания на България. Материална и духовна култура*. София, 1996, 216–237.
- Порциг 1964: В. Порциг. *Членение индоевропейской языковой области*. Москва, 1964.
- Потебня 1913: А. А. Потебня. *Мысль и язык*. Харьков, 1913.
- Потебня 1956: А. А. Потебня. Из записок по русской грамматике. – *Звегинцев В. А. Хрестоматия по истории языковедия XIX – XX веков*. Москва, 1956, 123–143.
- СБНУ: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. София. Т. 3 – 1890, т. 49 – 1958, т. 50 – 1963.
- Сосюр 1992: Ф. дьо Сосюр. *Курс по обща лингвистика. Обнародван от Ш. Бау и А. Сеше със сътрудничеството на А. Ридлингер*. София, 1992.

- Токарев 1957: С. А. Токарев. *Религиозные верования източнославянских народов 19 и начала 20 века*. Москва – Ленинград, 1957.
- Томсен 1927: V. Thomsen. *Geschichte der Sprachwissenschaft*. Halle, 1927.
- Топоров 1979: В. Н. Топоров. *Прусский словарь. Е – Н*. Москва, 1979.
- Топоров 1987: В. Н. Топоров. Животные. – *Мифы народов мира. Энциклопедия*. Т. 1. Москва, 1987, 440–449.
- Трубачов 1958: О. Н. Трубачев. *Slawische Etymologien* 16. – *Zeitschrift für Slawistik*. Band III, Heft 5. Berlin, 1958.
- Трубачов 1960: О. Н. Трубачев. *Происхождение названий домашних животных в славянских языках (этимологические исследования)*. Москва, 1960.
- Трубачов 1962: О. Н. Трубачев. Русские ласка, ласточка. – *Этимологические исследования по русскому языку*. Вып. 2. Москва, 1962.
- Трубачов 1983: О. Н. Трубачев. Примечания редактора. – *Этимология 1981*. Москва, 1983.
- Фасмер 1986–1987: М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения чл.-корр. О.Н. Трубачева*. Т. 1 – 4. Москва, 1986–1987.
- Фрейзър 1984: Дж. Фрейзър. *Златната клонка*. София, 1984.
- Хаверс 1946: W. Havers. *Neuere Literatur zum Sprachtabu*. – *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*. Band 223, Heft 5. 1946.
- Хумболт 1984: В. фон Гумбольдт. *Избранные труды по языковедению*. Москва, 1984.
- Цивьян 1984: Т. В. Цивьян. Змея = птица: к истолкованию тождества. – *Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов*. Ленинград, 1984.
- Цонев 1984: Б. Цонев. *История на българския език*. Т. 2. София, 1984.
- Шапкарев 1891: К. Шапкарев. *Сборник от български народни умотворения*. Кн. 1 – 6. София, 1891.
- Шейн 1893: П. В. Шейн. *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северозападного края*. Т. 2. Санкт Петербург, 1893.
- Шпехт 1939: F. Specht. *Sprachliches zur Urheimat der Indogermanen*. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Begründet von A. Kuhn*. Berlin – Gütersloh – Göttingen, 1939, № 66.
- Шпехт 1947: F. Specht. *Der Ursprung der Indogermanischen Deklination*. Göttingen, 1947.

Юхас 1980: П. Ю х а с . Остатъци от тотемизъм в религиозния комплекс на маджари и българи. – *Проблеми на културата*. Бр. 3 (16). София, 1980.